

УДК 330.341

Мордас І.В., к.е.н., доц.
Державний університет
телекомунікацій

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано причини розширення меж тіньової економіки та визначено напрями детінізації економіки як чинника забезпечення економічної безпеки держави.

Постановка проблеми. Економічна безпека є однією з базових складових системи національної безпеки держави. Вона визначається як стан захищеності економіки з точки зору створення державних і суспільних гарантій її сталого розвитку. Поширення в Україні такого соціально-економічного явища як тіньова економіка є суттєвою перешкодою на цьому шляху. З огляду на це, скорочення масштабів тінізації економіки є обов'язковою умовою гарантування економічної безпеки, а відтак, і підвищення рівня життя в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблеми тіньової економіки представлений вітчизняними дослідженнями З. Варналія, В. Гейця, М. Дудіна, В. Духова, Г. Задорожного, І. Мазур, В. Мандибури, М. Артус, О. Пальчук, Є. Стрельцова, С. Тютюнникової та ін.[1-3]. При цьому, тінізація економіки в контексті економічної безпеки України залишається вкрай актуальною та малодослідженою проблемою.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Розширення масштабів тіньової економіки у поєднанні з криміналізацією усіх сфер суспільства загрожує не лише економічній, а й національній безпеці України. Тому проблема детінізації економіки має посісти провідне місце в діяльності органів державної влади в Україні. Однак, практичні кроки в цьому напрямі повинні супроводжуватися теоретичними розробками, що дасть можливість об'єктивної оцінки ситуації та поетапного вирішення проблеми.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз причин розширення меж тіньової економіки та визначення напрямів детінізації економіки як чинника забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку світового господарства свідчать, що процес тінізації властивий економікам майже всіх без винятку країн світу незалежно від типу економічної системи та рівня її розвитку. Проте, ключовим аспектом даної проблеми є визначення допустимого рівня тіньової економіки, за якого тіньовий сектор не перешкоджає забезпеченню належного рівня економічної безпеки держави.

Так, за різними оцінками, рівень тіньової економіки у високорозвинених країнах становить 17% ВВП, у країнах з перехідною економікою – 20% і в країнах, що розвиваються, – більше 40%.

Для прикладу, масштаби тіньової економіки у європейських країнах можна оцінити використовуючи результати досліджень австрійського економіста Ф. Шнайера (університет Лінц, Австрія). За даними дослідження Ф. Шнайера, у 2013 р. розмір тіньової економіки в Європі досяг оцінки в 2,15 трлн євро, що складає 18,5% від усієї економічної діяльності ЄС. Майже дві третини європейської тіньової економіки зосереджено в п'яти найбільших європейських країнах – Німеччині, Франції, Італії, Іспанії і Великобританії. В Австрії та Швейцарії тіньова економіка дорівнює приблизно 7-8% офіційного ВВП цих країн. Високим, порівняно із середнім по ЄС, залишається розмір тіньової економіки в Греції – 24% ВВП. У Болгарії, Хорватії, Литві та Естонії тіньова економіка сягає 30% розміру офіційної економіки [4].

Україна, за оцінками експертів, стала європейським лідером за обсягом тіньової економіки. У той же час Міністерство економічного розвитку і торгівлі України дає свою оцінку масштабам явища, називаючи цифру в 34% ВВП за 2011 р. При цьому, за даними Міністерства, за останні п'ять років тіньовий сектор в Україні перебуває в діапазоні від 28% до 39% ВВП. Однак Національний інститут стратегічних досліджень дає менш втішні оцінки – тіньова економіка в Україні сягає рівня 52,8%. За даними Управління макроекономічного прогнозування, рівень тіньової економіки в 2012 р. склав 34% від рівня офіційного ВВП. Цей обсяг, за оцінками фіскальних органів, поділяється таким чином: 170 млрд грн становить неофіційна зарплата, 100 млрд грн – доходи від переведення безготівкових коштів у готівкову форму або на іноземні рахунки в іноземних банках, 35 млрд грн – неофіційні платежі, 45 млрд грн – основні засоби, матеріальні ресурси та послуги тіньового сектора.

Сьогодні ж, в умовах фінансово-економічної кризи тінізація економіки України набула тотального характеру й оцінюється окремими експертами і дослідниками в обсязі до 60% ВВП, що становить на сучасному етапі реальну загрозу національній безпеці держави.

В найбільш спрощеному вигляді тіньова економіка являє собою економічну діяльність, спрямовану на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства. Така діяльність може відбуватися у таких двох напрямках:

- діяльність (дозволена законом), що не оподатковується;
- діяльність (заборонена законом), що здійснюється в інтересах злочинних структур.

Разом з тим, тіньову економіку можна структурувати наступним чином: неформальна економіка; напівлегальна (прихована) економіка; нелегальна (кримінальна) економіка.

До неформальної економіки відноситься економіка домашніх господарств, яку ми розуміємо як діяльність приватних господарських одиниць, яка спрямована на задоволення власних потреб. Домашні господарства, здійснюючи виробництво продуктів харчування, займаючись переробкою сільськогосподарської продукції, її транспортуванням, продажем тощо, можуть

мати у приватній власності засоби виробництва, за допомогою яких вони задовольняють власні господарські потреби, а також продавати надлишки на ринку. Прибуток вони розподіляють на приватне споживання та приватне заощадження. Така діяльність не є економічною небезпекою для країни та не створює економічної загрози. Навпаки, в трансформаційних умовах вона дає чималу користь суспільству. По-перше, суб'єкти господарської діяльності самозайняті; по-друге, населення самостійно задовольняє свої потреби у продуктах харчування, одязі тощо. За офіційними даними, щоденна двічотиригодинна праця кожної дієздатної людини у її власному домогосподарстві створює 10-15 % ВВП. Держава за таких умов економить ресурси для власної цільової діяльності, збільшуючи витрати коштів на освіту, медицину, бюджетне фінансування науки та інноваційної сфери тощо.

До того ж, домогосподарства, нагромаджуючи власні кошти, починають удосконалювати власні засоби виробництва через введення новітніх технологій у приватному господарстві, поліпшують якість виробленої продукції, збільшують масштаби виробництва, що зрештою призводить до необхідності збільшувати кількість зайнятих у домогосподарствах. Так, економіка домашніх господарств починає перетворюватися на офіційну. Важливо, визначити межу, за якою частина економіки домогосподарств може перетворитися на тіньову економічну діяльність, тобто яка є легальною, створюється у власній оселі, але з якої не сплачуються податки. Визначення цієї межі потрібно для аналізу наявності/відсутності загрози національній безпеці країни.

Щодо напівлегальної (прихованої) економіки, до якої належить легальна, але офіційно не показана, то тут існує можливість прискореного накопичення капіталу з метою ведення прихованого бізнесу. Тому політика у сфері безпеки в цій ситуації, по-перше, має спрямовуватися не на заборони і обмеження, а на реформування податкової системи з метою створення більш вигідних умов для легальної економіки. А по-друге, з метою детінізації прихованої економіки як частини тіньової економіки необхідно послідовно реформувати систему соціального захисту населення, щоб його гарантований рівень безпосередньо залежав від внесків працівників і підприємців на особисті пенсійні рахунки і рахунки медичного страхування.

Найнебезпечнішою є нелегальна (кримінальна) економіка, яка має антисоціальний, злочинний, а відтак, виключно деструктивний характер. Небезпека її розвитку полягає у наступному:

- звуженні офіційного сектору економіки, вимушеному банкрутстві значної частини підприємств;
- перерозподілі національного доходу на користь паразитичного споживання;
- неконтрольованому поширенні неправових відносин, корумпованості, захопленні політичної влади кримінальними елементами;
- формуванні фінансової олігархії на тлі загального зuboжіння населення, що супроводжується зростанням соціально-політичного напруження у суспільстві;

- розпаді бюджетної системи, зростанні державного боргу як вимушених заходів з вирішення фінансових проблем;
- неконтрольованому відпливі капіталів за кордон;
- втраті довіри населення до державного менеджменту.

Всі структурні елементи тіньової економіки по-різному впливають на економічну систему суспільства. Проте, цей вплив відбувається за умов свідомого чи несвідомого сприяння з боку держави, що полягає у створенні такого правового поля, яке у кінцевому підсумку забезпечує необхідні основи для функціонування тіньової економіки. Адже, тіньова економіка зароджується в надрах нормативно-правового поля, коли встановлені державою норми не відповідають дії об'єктивних економічних законів та не мають надійних механізмів контролю за дотриманням чинного законодавства. Основою її функціонування є безоплатне використання суспільної власності. І саме тіньова економіка сприяє збагаченню визначеного кола осіб за рахунок джерел, що забезпечують фінансове наповнення державного бюджету.

Аналіз причин виникнення, функціонування і розвитку тіньової економіки свідчить, що в основі її лежать певні обмеження, що створюються державою з метою забезпечення виконання відповідних функцій. На основі сукупності таких обмежень, що регламентують і регулюють економічну діяльність, можна визначити основні причини тінізації економіки України:

- неефективна економічна політика, яка проявляється в низькій якості державних економічних програм та недосконалості законодавчої бази;
- втрата довіри до органів державної влади, в результаті чого виникає бажання діяти виходячи з власних інтересів за умов неможливості отримання доходів законними методами;
- недосконала податкова політика, а саме високе загальне податкове навантаження;
- низький рівень заробітної плати у державному секторі економіки за високого рівня цін на споживчі товари та послуги;
- низький рівень життя і соціальної захищеності населення;
- політична нестабільність у державі;
- незадовільна діяльність державницьких структур, пов'язана з низькою діловою кваліфікацією і некомпетентністю значної частини працівників;
- відсутність інвестиційних альтернатив для тіньових капіталів;
- брак належного контролю за економічною діяльністю;
- високий рівень корупції;
- утворення кримінальних структур на основі зрощення з суб'єктами підприємницької діяльності та їх легалізація в суспільно-політичному житті;
- правова незахищеність суб'єктів підприємницької діяльності від організованих злочинних угруповань і протиправних дій з боку корумпованих державних чиновників;

- деформація суспільної та особистої моралі і як результат відсутність поваги до приватної власності та підприємницької діяльності.

Сучасні причини тінізації економіки України свідчать про динаміку тінізації фінансових потоків, ринку праці та земельних відносин.

Збереження високого рівня тінізації фінансових потоків загрожує досягненню цілей стабілізації державного бюджету та знижує потенціал реформування фінансової системи. Недостатня надійність вітчизняного фондового ринку та страхових інститутів спричинені їх інтегрованістю у тіньову економіку, є ризиком для пенсійної системи та переходу на страхову модель охорони здоров'я. Спотворення механізмів конкуренції внаслідок критичних масштабів тінізації діяльності економічних суб'єктів та недостатня надійність вітчизняного фондового ринку негативно позначаються на результативності реформ з покращення бізнес-клімату та залученні інвестицій.

Неформальна зайнятість та тінізація заробітних плат є ризиком стабілізації державного бюджету та досягнення цілей реформування системи пенсійного страхування. Існуючий масштаб тінізації ринку праці та наявність налагоджених механізмів легкого виведення у тінь заробітних плат негативно позначаються на розмірах страхових внесків до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, а також обсягах надходжень до бюджету податку з доходів фізичних осіб та податку на додану вартість. За таких умов навіть незначні коливання економічної кон'юнктури збільшують масштаби виведення зарплат у тінь, що дестабілізує впливає на систему державних фінансів та солідарну пенсійну систему. Крім того, тінізація заробітних плат загрожує стримуванням нагромадження коштів накопичувальної системи та розвитку її інвестиційного потенціалу.

Тінізація земельних відносин перешкоджає формуванню ефективних механізмів управління ринком землі у контексті земельної реформи. Реалізація земельної реформи без належного забезпечення інвентаризації, обліку, оцінки та контролю використання земель сприятиме подальшій тінізації ринку землі та створюватиме умови для легалізації правопорушень. Зволікання з реформуванням ринку землі спричинює низку негативних наслідків: стихійність процесів концентрації землі; незаконне захоплення земель і зміна їх цільового призначення; істотний обсяг перепрофілювання сільськогосподарських угідь та їх стихійна забудова; стихійний розвиток процесів оренди та купівлі-продажу землі у спосіб непрозорої чи незаконної зосередження великих площ земель у окремих юридичних і фізичних осіб; надмірне виснаження земельних ресурсів; нераціональна структура виробництва; порушення науково обґрунтованих систем ведення сільського господарства; монокультуризація землеробства; деградація сільськогосподарських угідь.

Таким чином, зважаючи на зазначені ризики, пріоритетами детінізації української економіки мають бути:

- детінізація фінансових потоків;
- легалізація ринку праці;
- детінізація земельних відносин.

Сьогодні проблема тінізації вийшла за межі однієї країни. Масштаби тінізації глобальної економіки та загрози, пов'язані з її існуванням і поширенням, потребують розробки скоординованої стратегії протидії такому явищу. Недостатня ефективність міжнародних інституцій та національних органів управління у протидії тіншовій економіці спричинюють її подальше поширення. Незважаючи на загрожуючі масштаби зазначеної проблеми, поки що відсутній цілісний та скоординований між країнами план дій щодо подолання тіншової економіки. Існуючі програмні документи або стосуються подолання її окремих проявів, зокрема відмивання «брудних» грошей, боротьби з економічною злочинністю тощо, або спрямовані на протидію тіншовій економічній діяльності у масштабах національних економік.

Висновки. В Україні головними причинами розвитку тіншової економіки є надмірне оподаткування доходів підприємств, високий рівень безробіття, зубожіння значної частини населення, криза неплатежів, недосконалість чинного законодавства, відсутність сприятливого інвестиційного клімату, правовий нігілізм, ігнорування морально-етичних норм. Все це призводить до суттєвого зниження рівня життя населення та викривленого розвитку принципів демократичного суспільства. Тому детінізація економіки України належить до нагальних проблем сьогодення і потребує з'ясування її сутності, підвищення точності визначення обсягів та розроблення конкретних форм і способів ліквідації. Безумовно, ефективна стратегія детінізації економіки повинна корелюватися з реальними структурними перетвореннями в країні в контексті розвитку європейської інтеграції. Заходи детінізації економіки повинні бути спрямовані не лише на оздоровлення та зростання економіки, а й на зміцнення держави в контексті її економічної та національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Артус М. Тіншова економіка та напрями її подолання за умов ринкових відносин / М. Артус // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 2. – С. 5-9.
2. Пальчук О. І. Особливості тіншової економіки України та її вплив на рівень економічного розвитку // Вісник КНУТД. – 2013. – № 5. – С. 170-175.
3. Тіншова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / [за ред. З. С. Варналія]. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
4. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Електронний ресурс] / F. Schneider, A. Kearney. – Режим доступу: https://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192.